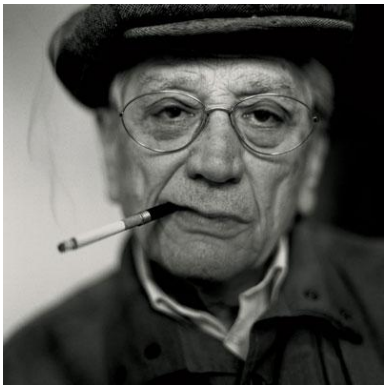

Kelecsényi László

„Egy kis cigaretta, valódi finom”

Hat film, s más semmi?

Herskó János úgy kezdte, hogy beugrott az első rendezésébe. Máriássy Félix helyett reá testálták a magyar metró építéséről szóló, még javában a hazai filmsematizmus uralgása idején tervezett produkciót. Ez volt *A város alatt*. Mire bemutatták a filmet, leállították a metró építését. Állítólag Herskó akkor határozta el, azután csak olyan filmet készít, amelyért teljes mellszélességgel vállalhatja a felelősséget.

1956-ról 1963-ban filmet forgatni, nem kevés bátorságot igényelt. Készítettek gyors ütemben a forradalom után rágalmazó förtelmeket. Nem a szinte azonnal forgatott *Éjfélkor*ra céloznék, az a film 1957-ben viszonylag tisztességesen kerülgette a forró kását. Úgy szólt 56-ról, hogy nem szólt róla, az októberi események csak jelzésszerűen kerültek bele, az előzmények és a következmények játszották a főszerepet, no meg Ruttkai Éva és Gábor Miklós telítette élettel a menni vagy maradni drámáját. Keleti Márton (Dobozy Imre nyomán) nem volt szégyenlős, amikor 1958-ban a *Tegnap* című, filmtörténetileg nagyon sajnálatos eseményt forgatta. Annyira nem, hogy rá egy évre elkészítette a folytatását, ugyancsak Dobozy irodalmi segédletével (*Virrad*). Úgyhogy a *Párbeszéd* a maga nemében első. Bár nem nevezték benne forradalomnak ötvenhatot, mint a pár évvel később készülő *Tízezer nap*ban, de nem is kellett Herskónak a betiltás rémével szembenéznie, mint Kósa Ferencnek. Mondhatná erre a mindentudó utókor, hogy ő csak igazán tudhatta, hol húzódnak azok a bizonyos sokat emlegetett falak,

Két emelet boldogság

meddig lehet elmenni a történelmi események hiteles ábrázolásában. Lehet vitatkozni, hogy melyik a rendező alig két évtizedes hazai legjobbja a hat (pontosabban a hat és egyharmad) közül? *A város alatt* kivételével bármelyik opusza elvihetné a pálmát. A hangulatos irodalmi adaptáció minősítésnél többre érdemes Gelléri Andor Endre felidézés (*Vasvirág*). Egy korszak legsikeresebb víg játéka (*Két emelet boldogság*). Egy mai napig eleven hatású cinema direct produkció (*Szevasz, Vera*). Vagy a búcsúfilm, a hajszás értelmiségi élveboncolás, az önéletrajziságot alig leplező *N. N. a halál angyala.* Vagy a filmfőiskolai reform, mint egy újabb ráadás opusz, amely a magyar új hullám meg-határozó alakjait állította pályára, a stúdióvezetői hatalom segítségével?

N.N. a halál angyala

Asszonyszerelem, asszonysors

Vasvirág

A *Párbeszéd* mellett nők a főszereplői a *Vasvirág*nak és a *Szevasz, Verá*nak is. Ám itt, ebben az esetben, nemcsak egy női sors képkockái peregnek 1945-től a hatvanas évek elejéig. Amiről hallgatni illett, akkor, a bemutató idején, s aztán is sokáig: a magyar zsidó sors is tematizálásra kerül – finoman, ám kérlelhetetlenül. Barna (Braun) Judit 17 évesen egy koncentrációs táborban szabadul föl. Szovjet tankok döntik le a tábor kerítését, melyek majd 1956. november 4-én a Margit hídon döntik meg, törlik el a magyar forradalom szép reményeit. Judit első útja 45-ben a kommunista párthelyiségbe vezet. Attól fogva sorsa összekapcsolódik a nagybetűs történelemmel. Bovaryné én vagyok, jelentette ki egy klasszikussá sose merevedett nagy író a 19. században. Barna Judit én vagyok, ha nem is mondta, joggal gondolhatta Herskó, mi-

Szevasz, Vera

közben ezt az asszonysorsot költötte újra forgatókönyvírás közben. Judit, akinek szerepét végül egy pszichológia szakos amatőrre, Semjén Anitára bízta, miután Ruttkai Évával és Domján Edittel is készített próbafelvételeket, történelmi lakmuszpapír.

Párbeszéd

Mindig az adott kor megfelelő férfihőse van mellette. A ’45 után illegális kommunistából katonatisztté előlépő pártmunkás (Sinkovits Imre), akit szinte előírás szerint tartóztatnak le és ítélnek el koncepciós módon a Rajk-per után. Férje börtönévei alatt egy népfi-költő (Sztankay István) mellé sodródik, akinek modelljét ma már az irodalomtörténet arany lapjain kell keresni. A forradalom leverése után pedig egy Herskó-alakmás, a film legfontosabb üzenetét is nyíltan verbalizáló egyetemi tanár lesz a megint magányos fiatalasszony támasza – mindenben. Gábor Miklós az 56 végi, a filmben kétszer is ismétlődő igazoltatási jelenetben ő mondja ki a később illúziónak bizonyuló üzenetet egy presszóasztalnál, miközben a zongorista az *Ahogy lesz, úgy lesz* nálunk tilalmas világslágerét klimpírozza. Herskó is ebben hitt, a kompromisszumban, hogy amíg a pántlikás hazafiság és a kommunista felsőbbrendűség egyensúlyban van, addig a magafajta európai szellemű értelmiségi nyugodtan dolgozhat. Ott bujkál ebben a kiegyező mentalitásban egy ki nem mondott, inkább mindig szőnyeg alá söpört, finomra hangolt megérzés. Nevezetesen, hogy amíg – csúnya idegen szavakkal élve – a permanensen látens, vagy ha így jobban tetszik, látensen permanens magyar antiszemitizmus nem tör felszínre, addig meg lehet próbálkozni csakis az alkotómunkára figyeléssel. S akkor már ott vagyunk 1970

nyarán, mikor a rektor-stúdióvezető-rendező emigrál, mert egy lejáratott szóvicc szerint a 'svéd acélt' jobban kedveli, mint a magyart.

Messzire jutottunk a paradigmatikus asszonysorstól. De hát a történelmi lapjárás alakította így az eseményeket. A *Párbeszéd* nagy kérdése, amit a bemutató idején sem az átlagnézők, sem a könnyen hajladozó sajtómunkások nem tettek föl maguknak, magunknak: valóban csak ennyi a lehetőségünk a szabad cselekvésre; tényleg csak a párkapcsolatainkban lehetünk valamennyire szabadok? Hogy a szőkét vagy a barnát, hogy a magasat vagy a középtermetűt válasszuk a mustrából? Persze tudjuk a választ: diktatúra volt, kőkemény, aztán puhuló, és a lényegen mit sem szépítő. De volt olyan, aki fegyverrel fogadta a rátörő pribékeket. Nem-csak Bajcsy-Zsilinszky a nácikat, de Pálffy György tábornok az ávósokat. Íme, a tetten érhető kompromisszum: próbálta volna csak Herskó 1962-ben beleírni a forgatókönyvébe ezt a jelenet-változatot. Elképzelhetjük a szcenárium sorsát.

„S nők a nők, szabadok, kedvesek". A költői sóhaj az égre száll. A női szabadság és a női kedvesség mintha ellentétben állna. Netán Herskó lett volna, beelőzve Mészáros Mártát, az első magyar feminista filmes? Hiszen az építőtáborból megszökő Vera is úgy cikázik a megoldatlan feladatok felgöngyölítésében, mint egy cseppet sem ügyefogyott szocialista Cilike. Barna Judit viszont valamiféle ősbiztonságot sugároz; mindenki megkapja tőle a boldogság mézét. Egy korlátolt vitázó pornográfnak látta a filmet 63 őszén. Mások az árulás lélektanát képzelték bele az asszonyi történetbe. Tény, hogy Judit a hosszú dialógus végére visszatér egykori férje ölelő karjaiba – miként a magyar állampolgár megtért a kádári akolba, azt hívén, hogy majd jobb lesz neki. Valóban, amikor ez a film forgott, már érlelődött a kis hazai konszolidáció, nyíltak az ötvenhatosok börtönei, a filmfőiskolára többé-kevésbé a tehetségesek jutottak be, a mozikban az *Előzés* a bombasiker, és már nem kell citromért sorban állni. De a sztálinvárosi vonaton elhangzik egy politikai vicc. Ott ül a jelenetben a börtönéveibe beleőszült Sinkovits, és a film operatőre, Illés György. Herskó meséli a viccet, hitchcocki módon belefotografáltatva magát a sztoriba. „Tudják mibe őrült bele az ausztrál bennszülött? Vett egy új bumerángot, de nem tudta eldobni a régit." Látnoki szellemesség. Mintha ő

tudta volna, mi lesz. Mintha fejben lejátszotta volna a még csak ötletelésekben sarjadzó új gazdasági mechanizmus csődjét. Mintha lelki szemeivel látta volna az 1945 és 1956 után 1968-ban újra megjelenő „testvéri tankokat”.

A kommunizmus melankóliája

Ez a filmtörténet egyedülálló mozgóképe. Miért? Mert ebben dohányoznak a legtöbbet. A 150 percnyi vetítési idő során 73 (!) alkalommal „játszik”, olykor a színészek helyett is a cigi. Átlagolva: alig több mint két percenkét esik meg egy-egy szippantás. Vagy egyszerűen csak rágyújtanak, vagy már szívják a bagót, vagy beszélnek róla, vagy keresik, hol van. Mire véljük ezt? Arról most ne essék szó, hogy ma ezt és így nem lehetne leforgatni. Ha lenne oly bátor csatorna, amely ma leadná a filmet, tán 18-as karikával figyelmeztetne, hogy itt olyasmi pereg, mely megronthatja a dohányzás tekintetében ártatlan kamaszokat. Miért mérgezik magukat hőseink a nikotinnal? Ma könnyű poén azt írni, az a társadalmi berendezkedés, melyben élniük adatott ugyancsak mérgező volt. Ismerünk dohányosokat, akik életük végéig, néha nyolcvan évig szívtak, kutya bajuk se lett. Ismerünk sokakat, akik a kommunizmus mártírjai lettek, dohányzás nélkül is. Dramaturgiai sablon? Színészi pótcselekvés? Lehet pontozni, versenyeztetni: ki gyújt rá hitelesebben, elegánsabban vagy melósabban. Még csók közben is ég a dohányrúd Sinkovits kezében, mikor Semjén Anitára hajol. A vicces az, hogy egyetlen alkalommal sem érezzük erőltetettnek a dohányzást. Szigorú antinikotinistákat, meglehet, felháborítja a sok-sok cigizés, de a film hitele nem csorbul tőle. Szívtunk mérgeket eleget, az elmúlt hatvan, ötven, negyven év során – hogy közeli évtizedeink mérgeiről most ne szóljunk – és a dohányfüst nem jön át a vásznon, de még a lapképernyőn sem. Herskó láncdohányos volt, míg talán idősebb korára le nem akarták szoktatni. Nem sikerült senkinek sem. Ahogy filmes gondolkodási szenvedélyétől sem tudták eltéríteni.

„Csacsi mind, aki többet akar.”